

«Як же непросто, але ж і важливо для піднесення мовної культури навчитися розрізняти найтонші відтінки в словесній атрибутиці, доречно, до місця вживати те чи інше слово – одне із понад сотні тисяч! »

А. Бортняк

Словник – скарбниця мови: не бійтесь заглядати у словник

Важливе значення в житті людини відіграють словники.

Неможливо уявити собі культурну людину, яка б не потребувала словника, ніколи не користувалася ним. Словники – «це всесвіт в алфавітному порядку! Це книга книг. Він вбирає в себе всі інші книги, треба лише вміти їх вилучати з нього» (А. Франс).

Кожний словник залежно від призначення і функцій – загальномовний чи спеціальний, одномовний чи перекладний, нормативний, вибіркоковий, генетичний - допомагає вибудувати текст й адекватно сприймати відповідні елементи в ньому.

Найоб'ємнішим зібранням лексичних скарбів нашого народу на сьогодні є одинадцятитомний «Словник української мови», який фіксує близько 135 тисяч слів. Зрозуміло, що кожне слово має здебільшого не одне, а кілька чи багато значень.

Лексикографічна наука, яка визначає теоретичні засади і практично втілює їх в укладання словників різного типу, називається лексикографією.

Лексикографія має багаторічну історію, великий досвід створення різноманітних словників і знаменні досягнення. Як одна із важливих у сучасній лінгвістиці, вона набуває дедалі більшого розвитку, спричиненого міжнародними контактами, потребою у вивченні малодосліджених мов.

Відповідно до завдань і подачі словникового матеріалу прийнято розрізняти словники енциклопедичні й лінгвістичні. Принципова відмінність їх полягає в тому, що енциклопедичні словники подають відомості про поняття, речі, явища, історичні події, видатних людей, а лінгвістичні пов'язані з аналізом слів: розкривають лексичне й граматичне значення, сферу вживання, походження,

вимову, написання, переклад іншою мовою, але вони не містять відомостей про всебічний характер самого предмета, позначеного відповідним словом.

Енциклопедичні й лінгвістичні словники становлять собою набір словникових статей, які складаються із заголовного (пояснювального) слова і тих даних, які його торкаються. Заголовні слова розташовуються в алфавітному порядку. Оскільки в енциклопедичні словники вводяться виключно загальні й власні назви, словникові статті в них представлені іменниками або словосполученням з іменником. В енциклопедичному словнику позначається наголос у заголовному слові, є етимологічна довідка іншомовних термінів, але вони не подають граматичної чи стилістичної характеристики представлених назв. Статті можуть супроводжуватися ілюстраціями. До енциклопедичних словників належать всі термінологічні словники, наприклад: «Словник лінгвістичних термінів», енциклопедії, біографічні словники.

Лінгвістичні словники подають усі граматичні класи слів з оглядом на те, що їх основним об'єктом описування є слово, що вимагає розгляду всіх частин мови. Для пояснення слів застосовується їхня різнобічна характеристика: семантична, стилістична, етимологічна. Відповідно до завдань і способів лексикографічного описування слів лінгвістичні словники бувають різних типів: тлумачні, іншомовних слів, історичні, етимологічні, діалектні, орфографічні, орфоепічні, фразеологічні, словники омонімів, синонімів, антонімів, мови письменника та ін. Кожен з них відзначається своєрідністю в будові словникової статті, характеру ілюстративного матеріалу, що зумовлено завданнями конкретного словника.

Лексикографія має великий досвід створення різноманітних словників і багаторічну історію розвитку.

Першим словником став «**Лексись**» Лаврентія Зизанія (Вільно, 1596р.), 1061 словникова стаття. Велике значення мав «**Лексикон**» Памви Беринди (1627р.). Він мав 7000 статей. У XIX ст. з'являються словники й словнички О. Павловського, І. Войцеховича, І. Вагилевича, П. Білецького-Носенка, Ф. Шимановича, Т. Вітвицького та ін.

Перший великий **Словник української мови** уклав П.П. Білецький-Носенко (1774 - 1856). Обсяг понад 20000 статей.

Найвидатнішою лексикографічною працею до початку XX ст. був чотиритомний **Словарь української мови** за редакцією Б.Грінченка (1907-1909 рр.).

Важливим фактором в історії лексикографії став одинадцятитомний **Словник української мови**. Він укладений на основі 5-мільйонної картотеки НАН України, реєстр 134- 135 тис. слів.

Важливе досягнення словників – **Великий тлумачний словник сучасної української мови**.

Типологія сучасних словників: від тлумачних до електронних

Словники є фундаментальним інструментом культури, освіти та професійного зростання, забезпечуючи правильність мовлення, розширення світогляду та розуміння мовних норм. Для освіченої людини вони слугують засобом підвищення мовленнєвої культури, вивчення запозичень, історії мови та термінології, що критично важливо у сучасному інформаційному суспільстві.

Різну інформацію можна знайти у словниках: чи правильно я кажу, так чи ні вживаю слово або вираз, чи доречний переклад цього слова іншою мовою. Знайдемо і науковий опис мови, його історію, сучасний стан, пояснення запозичених, маловживаних і застарілих слів, знайдемо систематизацію знань, глибоке пізнання дійсності, історії і культури народу, що говорить тією чи іншою мовою. Словники є в нашому повсякденному і професійному житті. Завдання, що вирішуються за допомогою словників, охоплюють сьогодні найрізноманітніші галузі науки і практики: викладання української та іноземних мов, переклад, теорія і практика науково-технічної інформації, теорія масової комунікації, соціологія, історія, етнографія, поетика та багато інших. Словники заслужено називають супутниками цивілізації, це скарби національних мов. Наявність словників, особливо великого тлумачного словника національної мови у культурі народу, є свідченням рівня цивілізаційного розвитку цього етносу, його мовна історія, його мовленнєвий портрет. Вихід у світ словника - це сама по собі вже культурно-історична подія. У цей час лексикографічний твір стає документом історії, надбанням культури.

Словник - джерело (книга), яка містить слова (або морфеми, словосполучення, ідіоми і т. п.), розташовані у визначеному порядку (різному в різних типах словників), пояснює значення описуваних одиниць, дає різну інформацію про них або переклад на іншу мову чи повідомляє відомості про предмети, що позначаються ними. Словники виконують безліч функцій, основними є: навчальна, довідкова, нормативна. Загальна функція всіх словників - фіксація, систематизація, накопичення і зберігання знань про світ і про національну мову, передача цих знань від покоління до покоління.

Теорією і практикою складання словників займається лексикографія. Основне завдання лексикографії - наукова розробка принципів і прийомів словникового опису лексики, а також складання самих словників, що відображають різні аспекти розгляду слів у системі мови.

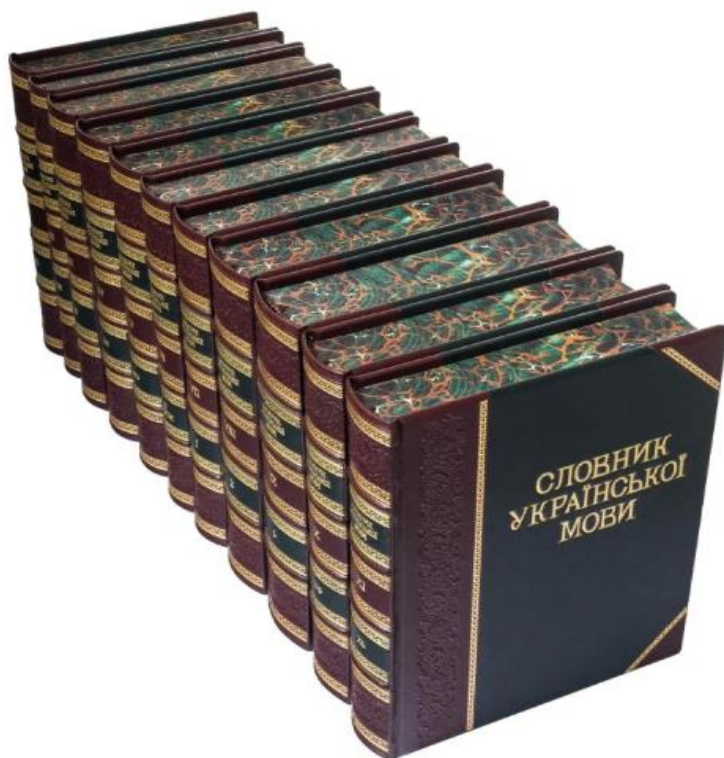
Словникова справа в Україні має давні традиції. 1627 р. в Києві видано словник Памви Беринди, у якому слова старослов'янської мови перекладалися тогочасною українською книжною мовою.

Першим словником, що фіксував лексику нової української літературної мови, був невеличкий (близько 1 тис. слів) словничок, доданий до першого видання «Енеїди» І. П. Котляревського (1798). Зрозуміла річ, що навіть у такій великій лексикографічній праці, якою є 11-томний словник української мови, неможливо відобразити з належною повнотою невичерпні скарби сучасної високорозвиненої мови української нації. Сучасна українська літературна мова є в такій мірі розвиненою, багатою, що нею можна сказати чи написати буквально все, що потрібне нашому народові, сучасній цивілізації, передати найтонші відтінки думки й почуття.

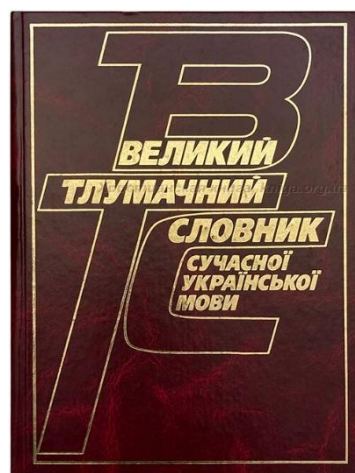
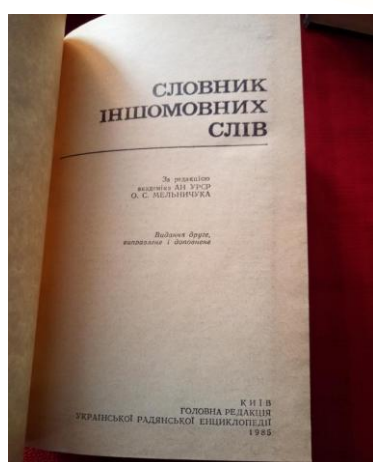
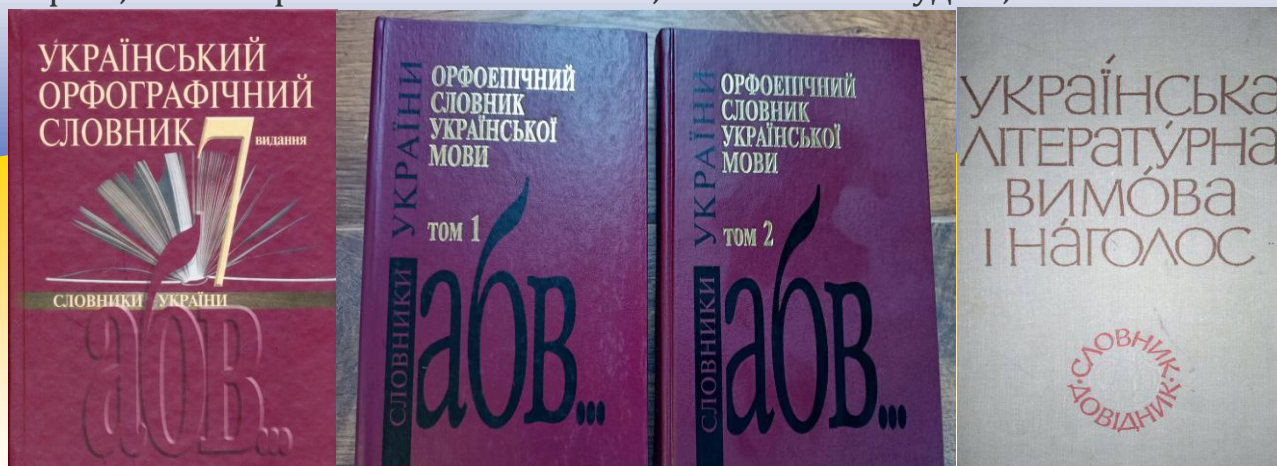
У лінгвістичних словниках по-різному пояснюються слова: з погляду властивого їм лексичного значення, походження, правопису, наголошення, відповідності слів однієї мови словам іншої чи інших мов тощо. Серед них виділяють такі різновиди:

-тлумачні словники, у яких з'ясовуються основні, прямі й переносні значення слів певної мови, належність їх до різних стилів, частота вживання тощо. Найціннішим є «Словник української мови» в 11 томах (1970-1980), який містить понад 134 тис. реєстрованих слів української мови, значення яких пояснюються. Словник підготував колектив наукових працівників Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН України.

У словнику широко представлено сучасну українську фразеологію, пояснено відтінки лексичного значення слів. Наприклад, слово око в словнику роз'яснюється на шести сторінках. Саме тому «він служить могутнім засобом розвитку освіти й культури, логічного й наукового мислення. Як словник сучасний, він фіксує передову думку епохи, сучасні ідеї, а також рівень і тенденції розвитку літературної мови» (І. К. Білодід);

-**етимологічні словники**, у них з'ясовуються походження, слів, їхні найдавніші корені, а також розвиток значень слів, зміни в їхній будові;

- **історичні словники** подають у текстах і пояснюють слова, які вживалися в мові раніше і зафіксовані в її писемних пам'ятках;

- **орфографічні словники** подають нормативне (загальноприйняте) написання слів;

-**орфоепічні словники**, до яких, зокрема, належать «Орфоепічний словник» М. І. Погрібного (останнє видання — 1986 р.) і словник-довідник «Українська літературна вимова і наголос» за редакцією М. А. Жовтобрюха (1973);

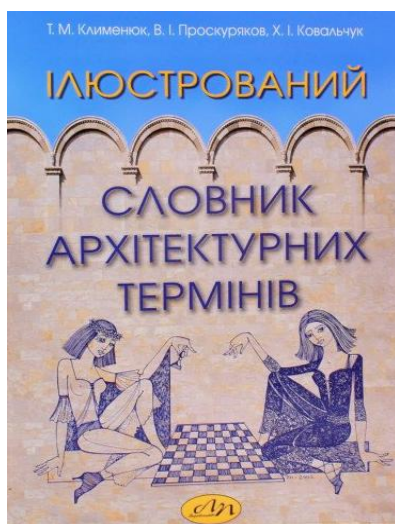
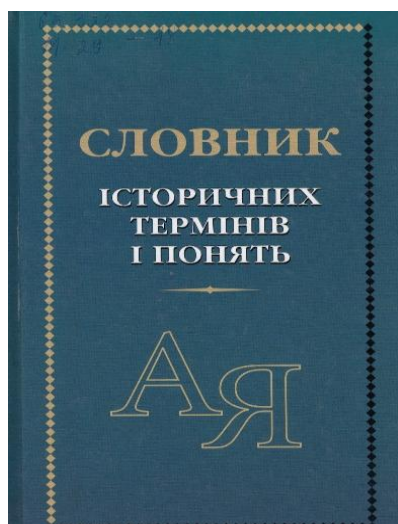
-**словник іншомовних слів**, як наприклад, «Словник іншомовних слів» за редакцією О. С. Мельничука (1985), у якому дається пояснення близько 24 тис.

слів і термінів іншомовного походження, що ввійшли до словникового складу української літературної мови. У словнику зазначається, з якої мови походить іншомовне слово, з яких елементів утворилось, з яким лексичним значенням тепер уживається;

- **синонімічні словники** подають згруповані в синонімічні ряди слова-синоніми;

- **фразеологічні словники**, зокрема словники ідіом, у яких пояснюються значення й уживання стійких сполучень слів;

- **термінологічні словники** подають значення термінів з певних галузей знань (словники фізичних, біологічних, літературознавчих, радіотехнічних, геологічних, математичних та інших термінів). Кожна з наук, щоб плідно розвиватись, не може обійтись без свого галузевого (спеціального, термінологічного) словника чи словників, які бувають одномовними, двомовними чи багатомовними;

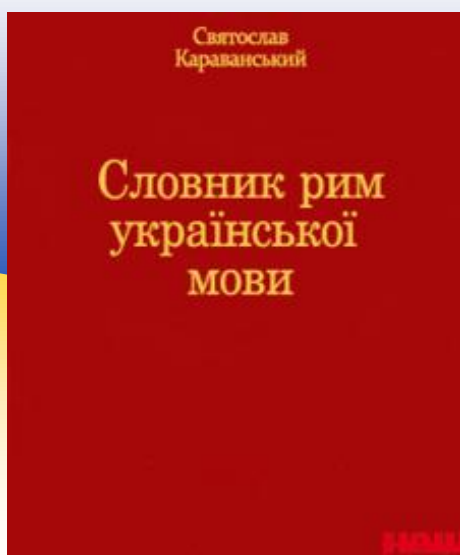

- **діалектні словники**, у яких з'ясовуються значення й межі поширення діалектних слів, незалежно від того, відомі вони в літературній мові чи ні;

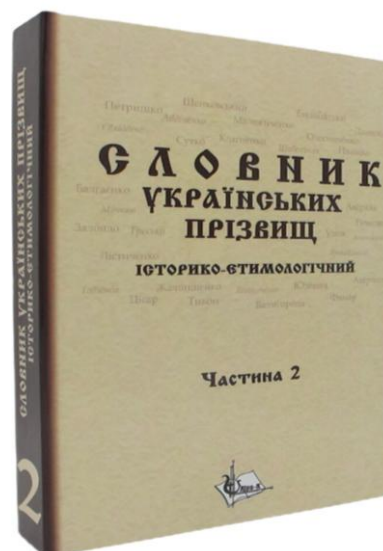
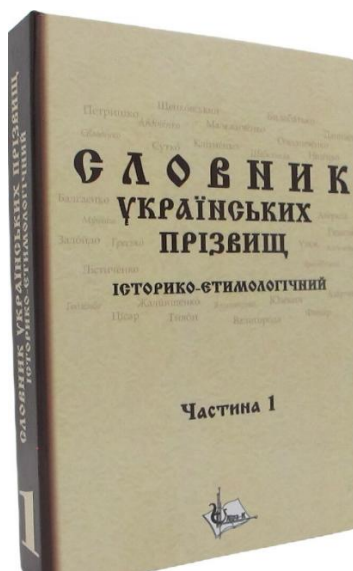
- **словники мови письменників**;

- словники рим;

- словники власних імен, прізвищ;

- морфемні словники, у яких слова, що розміщені за алфавітом, розділяються на морфеми — префікси, корені, суфікси, закінчення. Отже, такі словники присвячені розгляду структури слів;

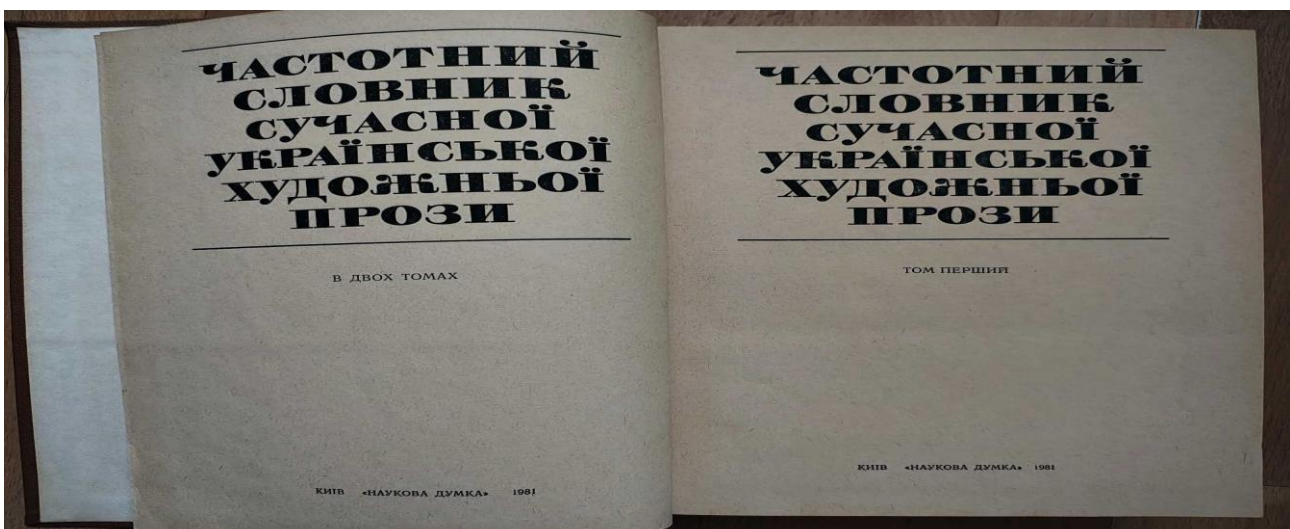
- *топонімічні словники;*

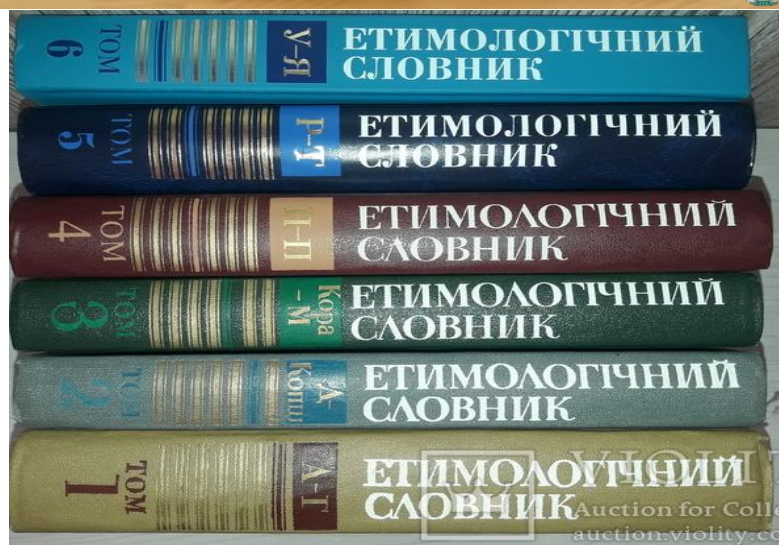
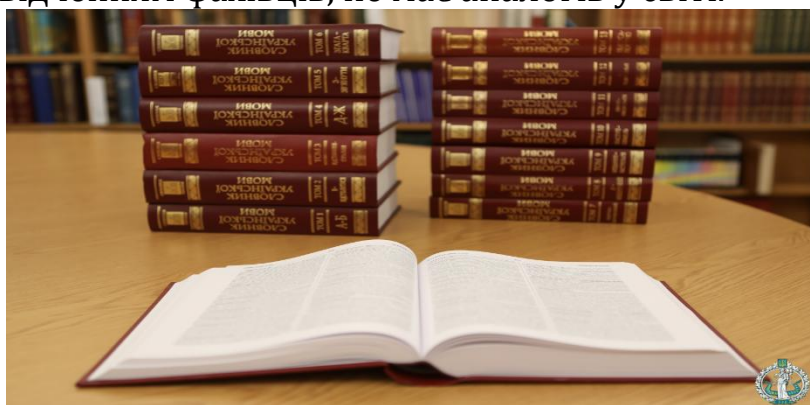
- *інверсійні (зворотні, чи обернені) словники;*

- *частотні словники, наприклад двотомний «Частотний словник сучасної української художньої прози» (1981).*

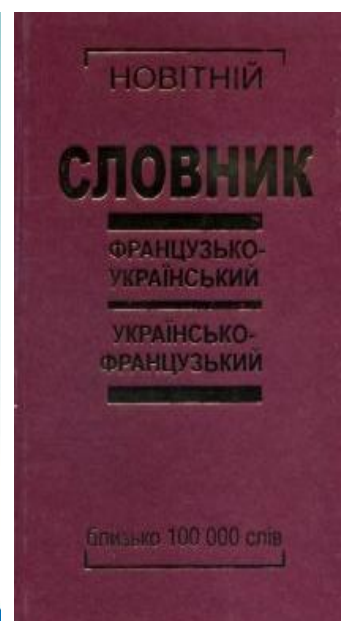
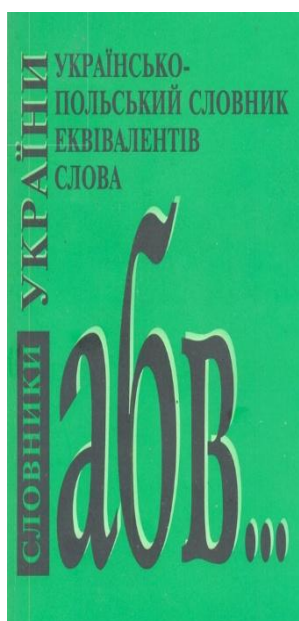

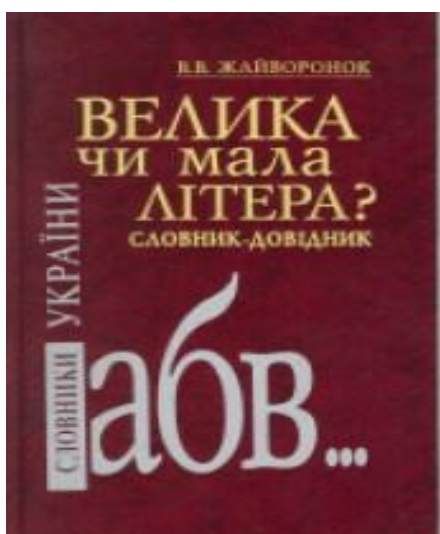
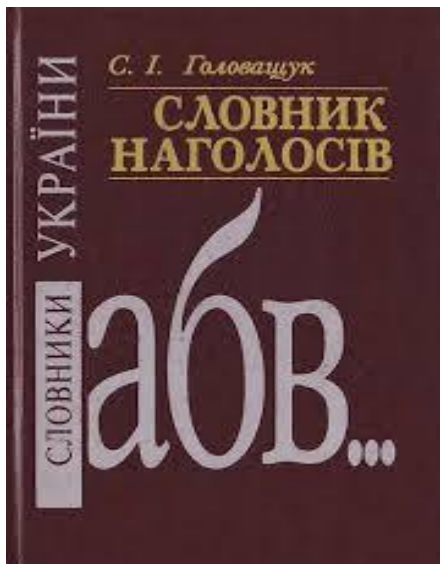
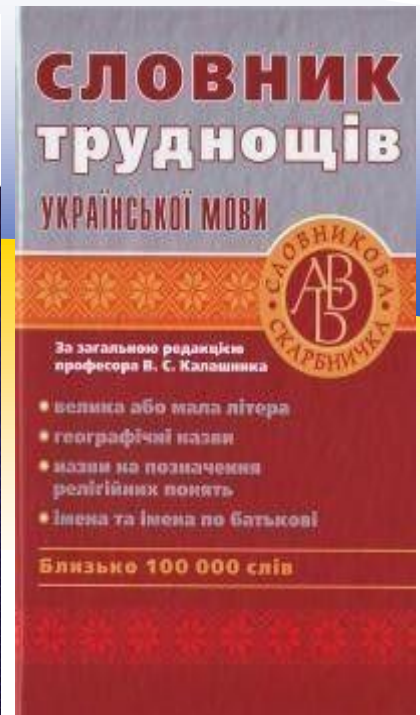
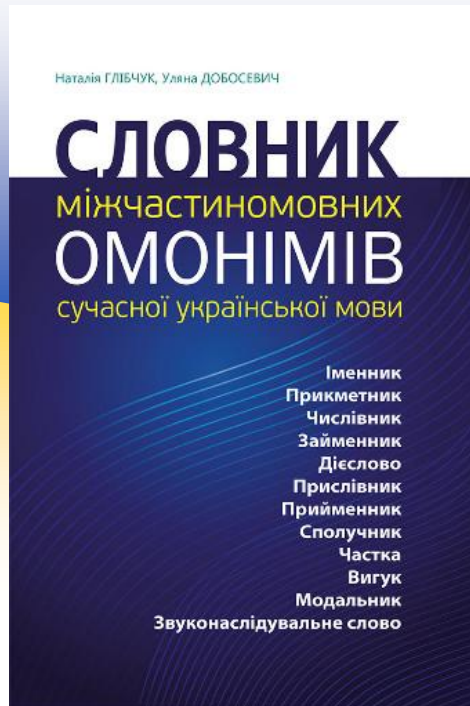
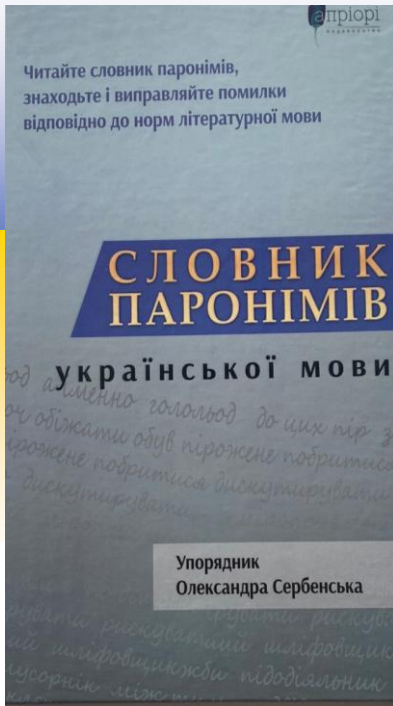
В Україні згідно з «Концепції державної мовної політики України» дієвою ланкою є Національна словникова база, яка містить понад 800 лексикографічних об'єктів у друкованій формі і в е-вигляді. Словники фіксують основні параметри української мовної системи і служать своєрідним еталоном при укладенні інших лексикографічних робіт і в проведенні мовознавчих досліджень. Реалізація проєкту Національної словникової бази покладається на Національну академію наук України, а установою-координатором робіт з її створення та розвитку є Український мовно-інформаційний фонд НАН України на чолі з директором - членом-кореспондентом НАН України Широковим В. А. Основним науковим і науково-прикладним результатом роботи фонду стала заснована в 1994 р програма по створенню серії україномовних словників нового покоління – «Словники України». Протягом 15 років видано понад 60 нових словників, які поширені серед навчальних закладів. Серед видань проєкту - великі лексикографічні роботи національного рівня: нещодавно створені тлумачний «Словник української мови» у 20 томах та «Етимологічний словник української мови» у 7 томах, які перебувають у стані видавничого процесу, а також перший український повномасштабний електронний словник - Інтегрована лексикографічна система «Словники України» на лазерних дисках, яка, за свідченням фахівців, не має аналогів у світі.

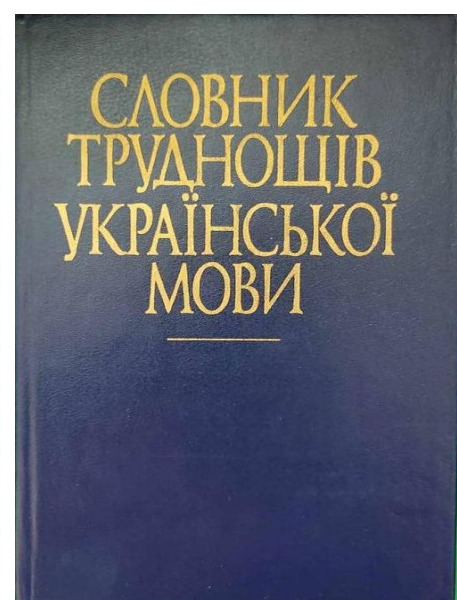
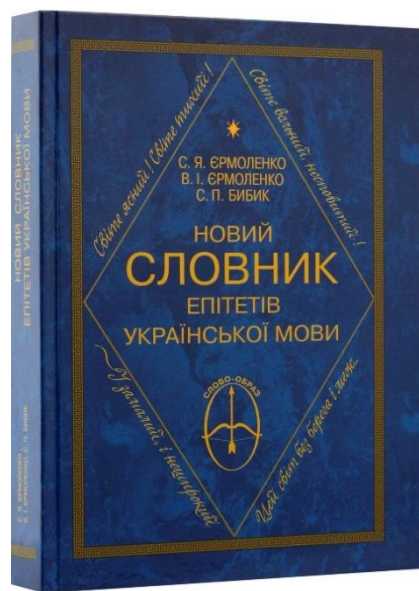
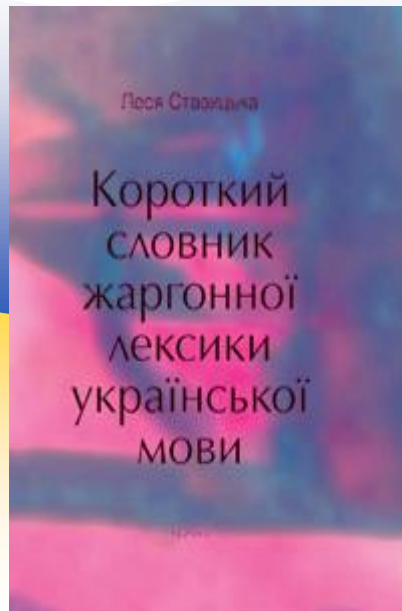
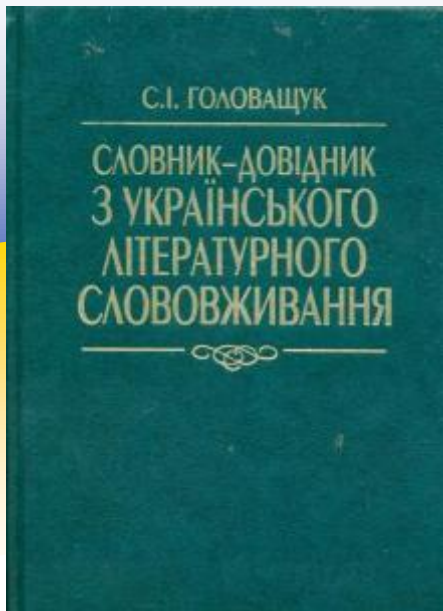

Шість версій цієї системи, починаючи з 2001р. випущено на лазерних дисках тиражем понад 60 тис. примірників. Треба зазначити, що Національну словникову базу внесено в Державний реєстр наукових об'єктів, що становлять національне надбання. Оскільки існує нагальна необхідність розвитку і розширення такої бази, розпорядженням Кабінету Міністрів України від

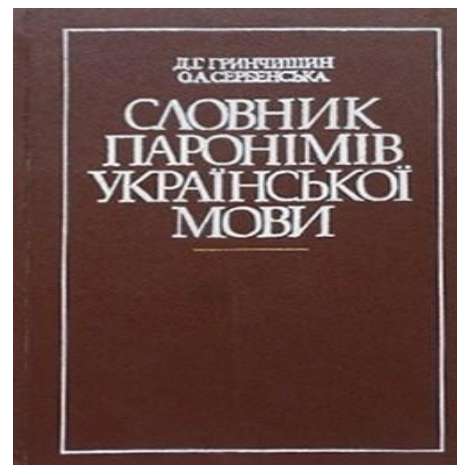
11.02.2009р. №140-р схвалена «Концепція Державної цільової програми розвитку Національної словникової бази на 2009 - 2015рр.», згідно з якою передбачено випуск значними тиражами певної групи нормативних академічних словників. Для виконання такої масштабної і наукомісткої програми сформовано необхідний колектив з понад 100 висококваліфікованих фахівців з мовознавчих інститутів НАН України і університетів: лексикографів, програмістів, лінгвістичних технологів. Співпраця ведеться з 2005р. лабораторією «Штучного інтелекту» кафедри програмного забезпечення ЕОМ. З метою проведення цілеспрямованих досліджень і координації наукової діяльності у галузі лінгвістичних технологій і прикладної лінгвістики створений Міжвідомчий науково-дослідницький центр математичної і прикладної лінгвістики, науково-методичне керівництво якого здійснюється УМІФ. Завдяки участі фахівців у вказаному проекті до фонду наших бібліотек надходять видання з серії «Словники України». Це друковані перекладні словники з механіки, радіотехніки, радіоелектроніки та радіофізики, а також електронне видання на CD, про яке говорилося вище - інтегрована електронна лексикографічна система. Версія 3.2(2008), що складається з п'яти словникових модулів: відмінювання, транскрипції, синонімії, антонімії та фразеології. Таким чином, основною метою «Концепції...» є забезпечення реалізації державної мовної політики шляхом створення наукових, технологічних і організаційних основ для формування системи лінгвістичних ресурсів України, яка буде включати найбільш значні словникові проекти і продукти, що мають загальнонаціональне значення, сучасну лінгво-технологічну систему підтримки вітчизняних і міжнародних лексикографічних проектів, а також загальнодержавну систему доступу і використання лінгвістичних ресурсів України.

Є також інші типи словників, наприклад, «Словник українських псевдонімів» (О. І. Дей, 1969), «Словник антонімів» (Л. М. Полюга, 1987), «Словник паронімів української мови» (Д. Г. Гринчишин, О. А. Сербенська, 1986), «Словник труднощів української мови» (С. Я. Єрмоленко, 1989)

Отже, варто зазначити, що лексикографія не стоїть на місці. Перехід від паперових фоліантів до електронних баз даних та інтелектуальних систем значно спростив доступ до мовних скарбів. Проте незмінною залишається головна мета будь-якого словника – фіксація та передача мовленнєвого досвіду майбутнім поколінням. Усвідомлене звернення до словника має стати щоденною звичкою кожного, хто прагне досконало володіти рідною мовою.